

UDK 82.0:81'37

Mohimjon NURMETOVA

O‘zDJTU ingliz tili o‘qituvchisi

E – mail : nurmetova.mohimjon@gmail.com

O‘zDJTU professori, fil.f.d (DSc) M.Umarova taqrizi asosida

ARTISTIC METHODS OF EXPRESSING THE CONCEPTS OF GOOD AND EVIL IN LITERATURE

Annotation

This scientific article provides a comprehensive analysis of the artistic methods of expressing the concepts of good and evil in world and national literature. Good and evil, as fundamental ethical categories of human thought, are manifested in literary texts through systems of characters, conflict, plot, symbols, and linguistic means. The study identifies the aesthetic, philosophical, and social functions of these concepts and evaluates their role in the development of artistic thinking on a scientific-theoretical basis.

Key words: Good, evil, concept, artistic expression, character, conflict, symbol, ethical-aesthetic thinking.

ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ СПОСОБЫ ВЫРАЖЕНИЯ КОНЦЕПТОВ ДОБРА И ЗЛА В ЛИТЕРАТУРЕ

Аннотация

В данной научной статье комплексно анализируются художественные способы выражения концептов добра и зла в мировой и национальной литературе. Добро и зло как фундаментальные этические категории человеческого мышления проявляются в художественном тексте через систему образов, конфликт, сюжет, символ и языковые средства. В ходе исследования определяются эстетические, философские и социальные функции этих концептов, а также их роль в развитии художественного мышления на научно-теоретической основе.

Ключевые слова: Добро, зло, концепт, художественное выражение, образ, конфликт, символ, этико-эстетическое мышление.

ADABIYOTDA EZGULIK VA YOVUZLIK KONSEPTINING BADIY IFODA USULLARI

Annotatsiya

Mazkur ilmiy maqolada jahon va milliy adabiyotda ezgulik va yovuzlik konseptlarining badiiy ifoda usullari kompleks tarzda tahlil qilinadi. Ezgulik va yovuzlik inson tafakkurining fundamental axloqiy kategoriyalari sifatida adabiy matnda obrazlar tizimi, konflikt, syujet, ramz va til vositalari orqali namoyon bo‘lishi yoritib beriladi. Tadqiqot davomida ushbu konseptlarning estetik, falsafiy va ijtimoiy funksiyalari aniqlanib, ularning badiiy tafakkur rivojidadagi o‘rni ilmiy-nazariy asosda baholanadi.

Kalit so‘zlar: Ezgulik, yovuzlik, konsept, badiiy ifoda, obraz, konflikt, ramz, axloqiy-estetik tafakkur.

Kirish. Adabiyot eng muhim madaniy hodisalardan biri bo‘lib, u insoniyat ma‘naviy tajribasini, axloqiy dunyoqarashlarini, estetik fikrlarni avloddan avlodga yetkazib beradi. Insoniyat tafakkuri taraqqiy etarkan, ezgulik va yovuzlik tushunchalari eng qadimiy va barqaror kategoriyalar sifatida shakllangan va ular adabiy ijodning asosiy muammolaridan hisoblanadi. Bu konseptlar orqali jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlar, tarixiy davrlarning ma‘naviy qiyofasi va insonning ichki olami badiiy tarzda aks ettiriladi.

Eng avvalo, ushbu ezgulik va yovuzlik masalalari mifologik taffakurda aytilishi bo‘yicha kosmik kuchlarning zidligi sifatida namoyon bo‘lgan. Insonning borliqni anglashga bo‘lgan urinishlari esa afsonalarda aytilishicha, yorug‘lik va zulmat, hayot va o‘lim, tartib va xaos o‘rtasidagi kurashlarda o‘z ifodasini topgan.

Keyinchalik esa diniy va falsafiy taffur olamida ezgulik va yovuzlik axloq mezonlari bilan bog‘lanib, gunoh va savob tushunchalari bilan birga talqin qilina boshlagan. Aynan ushbu qarashlar badiiy adabiyotning shakllanishi va rivojiga o‘zining kuchli ta‘sirini o‘tkazdi.

Jahon adabiyotida ezgulik va yovuzlik konseptlari turli davr va adabiy oqimlarda o‘ziga xos talqinga ega bo‘ldi. Antik davr adabiyotiga ko‘ra ezgulikni barkamol inson idealiga bog‘lashgan, yovuzlikni esa unga qarama qarshi harakatlar orqali ifodalashgan.

Antik davrdan farqli ravishda, O‘rta asr adabiyotida ezgulik ilohiy qadriyatlar bilan uyg‘unlashgan holda tasvirlanib, yovuzlik insonning nafsiga berilishi va e‘tiqoddan

chekinishi sifatida talqin qilindi. Bundan tashqari, uyg‘onish va ma‘rifatparvarlik davri adabiyotida esa asosiy o‘ringa insonning o‘zligi, erkinligi va axloqiy tanlovi masalalari asosiy hisoblangan.

O‘zbek adabiyotimiz tarixida ham ushbu konseptlar muhim g‘oyaviy va estetik ahamiyat kasb etadi. Milliy mumtoz adabiyotimizda ezgulik tushunchasi komil inson, adolatli hukmdor, sof muhabbat timsollarida aks etgan bo‘lsa, yovuzlik esa zulm, jaholat, ma‘naviy tubanlik orqali tasvirlangan. Hozirgi o‘zbek adabiyotida esa bu konseptlar yanada murakkab, psixologik va ijtimoiy qatlamlarda yoritilib, insonning ichki olamidagi qarama qarshiliklar markaziy qilib ko‘rsatiladi.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi — adabiy asarlarda ezgulik va yovuzlik konseptlarining badiiy ifoda shakllarini aniqlash, ularning g‘oyaviy-estetik vazifalarini ochib berish hamda konseptual tahlil metodlari asosida umumiy xulosalar chiqarishdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili.

Adabiyotshunoslikda ezgulik va yovuzlik konseptlarini o‘rganish nazariy jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi

Aksiologik (qadriyatshunoslik) yondashuvga ko‘ra, ezgulik ijobiy qadriyatlar — adolat, mehr-shafqat, fidoyilik, insonparvarlik kabi tushunchalarni o‘zida mujassam etadi. Yovuzlik esa ushbu qadriyatlarining inkori yoki buzilgan shakli sifatida talqin qilinadi. Xususan, nemis faylasufi Immanuel Kant ezgulik tushunchasini “yaxshi iroda” deb ham

ataydi va uni manfaat uchun emas, axloqiy qonun uchun harakat sifatida tushuntiradi. Yovuzlik esa uning mutlaq teskarisi: axloqiy qonunni ongli ravishda buzilishi va insondagi "radikal yovuzlik" ka bo'lgan moyillik degan fikrni ilgari surgan. U adabiyotda qahramonning ichki tanlovi va vijdoniy kurashini (masalan, ichki monologlar orqali) aksiologik tahlil qiladi.

Falsafiy-nazariy manbalarda, xususan, Platon va Arastu ta'limotlarida ezgulik oliy maqsad va barkamollik mezoni sifatida talqin etiladi (Platon, 1989; Aristotle, 2008). Aristotel buni "oltin o'rtalik" deb ataydi. Ushbu meyorning buzilishi, haddan oshish yoki yetishmovchilik natijasida esa yovuzlik paydo bo'ladi. Diniy-falsafiy ta'limotlarda esa ezgulik ilohiy tartib va axloqiy qonunlar bilan bog'langan holda izohlanadi.

Psixologik qarashlarga ko'ra ezgulik va yovuzlik insonning ichki olamidagi qarama qarshiliklarga asoslanadi. Bu borada Z. Freyd va K. Yung inson ong ostida mavjud bo'lgan instinktlar va arxetiplar badiiy ijodda turli ramziy shakllarda namoyon bo'lishini ta'kidlaganlar (Freud, 1920; Jung, 1964). Ularning fikricha, adabiy asarlarda yovuzlik insonning ichki qo'rquvlari, rad qilingan istaklari yoki travmatik tajribalarining badiiy ifodasi sifatida yuzaga chiqadi.

Adabiyotshunoslikda ezgulik va yovuzlik konseptlari ijobiy va salbiy qahramonlar yordamida ajratilgan. Ijobiy obraz – axloqiy jihatdan komil, salbiy obraz esa salbiy kuch sifatida namoyon qilingan. Zamonaviy adabiyotda bu chegaralar yanada murakkablashadi, ya'ni qahramon psixologik tarafdin ko'p qirrali, ichki ziddiyatli bo'lib, unda yovuzlik ham ezgulik ham birgalikda mavjud bo'lishi mumkin.

Tatqiqot metodologiyasi. Mazkur tatqiqot zamonaviy adabiyotshunoslik va ijtimoiy fanlarda keng qo'llaniladigan ilmiy yondashuvlarga asoslangan. Ezgulik va yovuzlik murakkab konsept va ko'p qatlamli tushunchalar bo'lgani uchun ularni tahlil qilish uchun birgina metod yetarli emas. Shuning uchun ham ushbu tatqiqot uchun integrativ va tizimli metodologik yondashuv tanlandi.

Ushbu tatqiqot uchun birinchi bo'lib konseptual tahlil metodi qo'llanildi. Bu metod ezgulik va yovuzlik tushunchalarining ma'nosini, ularning filosofik, estetik va axloqiy manosi va mazmuni aniqlandi.

Konseptual tahlil badiiy matnda ushbu tushunchalarning qanday ma'no qatlamlarida namoyon bo'lishini ochib berishga xizmat qildi.

Ikkinchi asosiy usul qiyosiy adabiy tahlil edi. Bu usul yordamida turli davrlar va adabiy an'analardagi ezgulik va yovuzlik tushunchalarining badiiy talqini qiyoslandi. Qiyosiy yondashuv milliy va jahon adabiyoti o'rtasidagi umumiylik va farqlarni aniqlash imkonini berdi.

Tatqiqotda tarkibiy-semantik tahlil usuli ham muhim o'rin tutdi. Bu metod ezgulik va yovuzlik tushunchalarini ifodalashda obrazlar tizimi, syujet, konflikt va kompozitsion qurilmaning funksional rolini aniqlashga qaratilgan edi. Badiiy til vositalari – metafora, timsol, antiteza va qarama-qarshiliklarning semantik yuki alohida tahlil qilindi.

Hermenevtik yondashuv tadqiqotning muhim metodologik asoslaridan biri edi. Bu usul badiiy matnni chuqur talqin qilish, muallif pozitsiyasini aniqlash, matn va o'quvchi o'rtasidagi semantik aloqalarni ochib berish imkonini berdi. Bu usul, ayniqsa, axloqiy-falsafiy mazmundagi asarlarni tahlil qilishda muhim ahamiyat kasb etdi.

Bundan tashqari, tizimli va funksional yondashuv asosida ezgulik va yovuzlik tushunchalari adabiy asarning g'oyaviy-estetik tizimining tarkibiy qismi sifatida qaraldi. Bunday yondashuv tushunchalarning nafaqat mazmunini, balki estetik va tarbiyaviy vazifalarini ham aniqlash imkonini berdi.

Tahlil va natijalar. Ushbu tadqiqot natijalari adabiyotdagi ezgulik va yovuzlik tushunchalari ko'p bosqichli, murakkab va tizimli xususiyatga ega ekanligini ko'rsatdi. Bu tushunchalar badiiy asarda alohida elementlar sifatida shakllanmaydi, balki uning umumiy g'oyaviy-estetik tuzilishi bilan uzviy bog'lanib, matnning barcha qatlamlarida faol ishtirok etadi. Shu munosabat bilan yaxshilik va yomonlikni nafaqat syujet darajasida, balki obrazlar tizimi, konflikt, ramziy ifoda, til, kompozitsion vosita orqali ham tahlil qilish zarurligi belgilandi.

Eng avvalo, ezgulik va yomonlik obrazlar tizimida mujassamlashgan. An'anaviy adabiyotda ijobiy va salbiy qahramonlar chegarasi aniq, ezgulik va yomonlik keskin qarama-qarshi qo'yilgan. Biroq zamonaviy adabiyotda bu chegaralar nisbiylashgan va murakkab, ichki ziddiyatli obrazlar shakllangan. Natijada bir qahramon timsolida ham ezgulik, ham yomonlik unsurlari bir vaqtda bo'lishi mumkinligi kuzatiladi. Bu holat inson tabiatining murakkabligini, axloqiy tanlash va mas'uliyat muammosini chuqurroq ochib beradi. Haqiqiy hayotdagi ezgulik va yovuzlik o'rtasidagi murakkab munosabatlar qahramonning ichki dunyosi, ruhiy iztiroblari, qaror qabul qilish jarayonida badiiy ifodasini topadi. Ezgulik va yomonlik badiiy konfliktning asosiy manbai sifatida ham namoyon bo'ladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, bu tushunchalarni ochishda ichki va tashqi ziddiyatlar muhim rol o'ynaydi. Ichki ziddiyat qahramonning vijdoni, axloqiy ikkilanishlari, ma'naviy kurashi orqali namoyon bo'ladi. Tashqi ziddiyat shaxs va jamiyat, inson va atrof-muhit, shuningdek, tarixiy sharoitlar o'rtasidagi ziddiyatlardan kelib chiqadi. Shunday qilib, ezgulik va yovuzlik o'rtasidagi kurash asarning dramatik asosini tashkil etadi va syujet rivojiga turtki bo'ladi.

Bundan tashqari, ezgulik va yomonlikni badiiy umumlashtirishda ramziy va majoziy ifoda vositalari muhim o'rin tutadi. Yorug'lik va zulmat, balandlik va pastlik, yo'l va to'siq kabi ramziy qarama-qarshiliklar orqali muallif axloqiy ziddiyatlarni estetik shaklda ifodalaydi. Ranglar, fazoviy tasvirlar va tabiat manzaralarining semantikasi ham bu tushunchalarning ma'nosini oshiradi.

Lingvistik va stilistik vositalar ham hal qiluvchi ahamiyatga ega. Muallif antiteza, kontrast, takror, emotsional-leksik birliklar orqali o'quvchining emotsional idrokiga ta'sir qiladi. Yaxshilik ko'pincha yumshoq, ijobiy ma'noli so'zlar bilan, yomonlik esa keskin va salbiy hissiy rangga ega bo'lgan birliklar bilan tasvirlangan.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari ezgulik va yovuzlik tushunchalari badiiy matnning barcha darajalarida – obraz, konflikt, timsol, til va syujet tizimida faol va uzviy tarzda namoyon bo'lishini tasdiqlaydi.

Munozara. Tadqiqot natijalari mavjud ilmiy qarashlar bilan qiyoslanganda ezgulik va yovuzlik tushunchalarining badiiy talqini har bir davr adabiyotida ijtimoiy ehtiyojlar, madaniy kontekst bilan uzviy bog'liq holda shakllanganligi ma'lum bo'ldi. Klassik adabiyotda ezgulik ko'pincha mutlaq qadriyat sifatida talqin qilinadi va insonning axloqiy ideali, ma'naviy barkamolligi ramzi sifatida tasvirlanadi. Bu davr asarlarida ijobiy va salbiy qahramonlarning chegarasi aniq, ezgulik va yomonlik keskin qarama-qarshi qo'yilgan. Ijobiy qahramon ruhiy kamolotning namunasi bo'lsa, yovuzlik tashqi tahdid, adolatsizlik yoki salbiy harakatlar orqali ifodalanadi. Zamonaviy adabiyotda ezgulik tushunchasi nisbiylashgan va murakkab talqinga ega. Fazilat ko'pincha shubha, tanlov va mas'uliyat bilan birga tasvirlangan. Qahramonning ichki dunyosi, ruhiy iztiroblari, axloqiy ikkilanishlari markaziy o'rinni egallaydi. Natijada, ezgulik nafaqat ijobiy xulq-atvor sifatida, balki qahramonning ichki o'sishi va ma'naviy shakllanishi jarayoni sifatida ham namoyon bo'ladi. Bunday yondashuv o'quvchiga inson xatti-harakatlarining

murakkabligini va axloqiy qarorlar qabul qilishdagi qiyinchiliklarni chuqurroq tushinishga imkon beradi.

Yovuzlik tushunchasi zamonaviy adabiyotda ham an'anaviy tashqi kuch sifatida emas, balki inson ongidagi inqiroz, begonalashuv, psixologik bosim va ijtimoiy ziddiyatlar natijasida talqin etiladi. Yovuzlik manbai sifatida qahramonning ichki qo'rquvlari, travmatik kechinmalari yoki bostirilgan istaklari namoyon bo'ladi. Shuning uchun ezgulik va yomonlik chegaralari ko'pincha xiralashadi va ular hatto bir tasvir doirasida ham aralash tarzda namoyon bo'ladi.

Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, bu tushunchalarni ifodalashda ramziy va metafora vositalari muhim o'rin tutadi. Nur va zulmat, balandlik va pastlik, ochiq va yopiq makon kabi ramziy qarama-qarshiliklar orqali qahramonning ichki holati, axloqiy pozitsiyasi badiiy jihatdan chuqurlashadi. Ranglar va fazoviy obrazlarning semantikasi asarning g'oyaviy mazmunini boyitadi.

Shuningdek, til va stilistik vositalar – antiteza, kontrast, takror, metafora va emotsional leksik birliklar o'quvchining emotsional idrokiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Umuman olganda, ezgulik va yovuzlik konseptlarining badiiy talqini davr ruhiyati, ijtimoiy muhit va inson haqidagi tasavvurlarning o'zgarishi bilan chambarchas bog'liq ekanligi tasdiqlandi.

Xulosa va takliflar. Bu tadqiqot adabiyotda ezgulik va yovuzlik tushunchalarining badiiy ifodasi tizimli va murakkab ekanligini ko'rsatdi. Bu tushunchalar badiiy matnning barcha sathlarida – obraz, konflikt, timsol, syujet va til orqali ajralmas tarzda namoyon bo'lib, asarning g'oyaviy-estetik mazmunini belgilaydi. Ular personajlarning ichki dunyosi, axloqiy tanlovlarini ochib berishda muhim o'rin tutadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ezgulik va yomonlikning murakkab talqini o'quvchining nafaqat estetik didiga, balki uning axloqiy-psixologik tafakkuriga ham ta'sir qiladi. Badiiy asarlar orqali insoniylik, mas'uliyat va axloqiy qarorlar masalasi chuqurroq anglab yetiladi, hamdardlik, ma'naviy ong rivojlanadi.

Shuningdek, konseptual tahlil metodologiyasi ezgulik va yomonlikni tizimli o'rganishda samarali vosita ekanligi aniqlandi. Bunday yondashuv ilmiy tadqiqotlar uchun nazariy asos bo'lib xizmat qilishi bilan birga oliy o'quv yurtlarida adabiyotshunoslik fanini o'qitishda amaliy ahamiyatga ega bo'lishi mumkin. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, ezgulik va yovuzlik tushunchalari adabiyotning estetik, g'oyaviy, tarbiyaviy vazifalarini yoritishda markaziy o'rin tutadi va insoniy qadriyatlarining shakllanishida muhim ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR

1. Arastu. Poetika. — Toshkent: Fan, 2008.
2. Platon. Dialoglar. — Moskva, 1989.
3. Baxtin M. So'z san'ati va estetika. — Moskva, 1986.
4. Belinskiy V. Adabiyot nazariyasi masalalari. — Moskva, 1975.
5. Lotman Yu. Badiiy matn strukturasi. — Toshkent, 2001.
6. Quronov D. Badiiy tahlil asoslari. — Toshkent, 2018.
7. Ricoeur P. The Symbolism of Evil. — New York, 1967.
8. Forster E. M. Aspects of the Novel. — London, 1927.
9. Tolstoy L. San'at nima? — Moskva, 1984.
10. Frye N. Anatomy of Criticism. — Princeton, 1957.
11. Eagleton T. Literary Theory. — Oxford, 1996.
12. Abrams M.H. A Glossary of Literary Terms. — Boston, 2005.
13. Karimov B. Badiiy tafakkur va konsept. — Toshkent, 2020.